

Tanja Nedimović¹

Visoka škola strukovnih
studija za obrazovanje
vaspitača, Vršac

Mikloš Biro

Odsek za psihologiju,
Univerzitet u Novom Sad

FAKTORI RIZIKA ZA POJAVU VRŠNJAČKOG NASILJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA

Rezime

Vršnjačko nasilje je veoma aktuelan problem u našim školama. Cilj ovog istraživanja je da utvrdi koji prediktori – faktori rizika iz domena vaspitanja i uslova odrastanja i u kojoj meri doprinose nastanku i ispoljavanju vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. Ukupan uzorak činilo je 504 ispitanika, učenika osnovnih škola od trećeg do osmog razreda. U istraživanju su korišćeni sledeći instrumenti: *Upitnik vaspitnih stavova*, *Upitnik za merenje pojavnih oblika i učestalosti vršnjačkog nasilja* i *Upitnik za učitelje (razredne starešine)*. Od varijabli obuhvaćenih ovim istraživanjem, kao bitni prediktori za ispoljavanje direktnog vršnjačkog nasilja (verbalno i fizičko) izdvojili su se pol (muški), nasilje u porodici i dominantno hladan vaspitni stav oca i majke, a za ispoljavanje indirektnog vršnjačkog nasilja (manipulativno i socijalno) izdvojili su se pol (muški), materijalno stanje u porodici i hladan vaspitni stav majke. Dobijeni rezultati mogu predstavljati značajne smernice za izradu preventivnih programa u našim školama sa ciljem uključivanja svih interesnih grupa (učenika, nastavnika, roditelja), kao i unapređivanja vaspitnih kompetencija roditelja.

Ključne reči: faktori rizika, vaspitni stavovi, direktno vršnjačko nasilje, indirektno vršnjačko nasilje, osnovne škole

¹ nedimovic.tanja@gmail.com

Uvod

Većina istraživača i teoretičara koji se bave problemima vršnjačkog nasilja smatra da je vršnjačko nasilje odraz celokupne situacije u jednom društvu. U društvima u kojima se delinkventno ponašanje i kriminal ne sankcionišu na adekvatan način, mladi se poistovećuju sa "negativnim herojima" i to dovodi do povećane stope nasilja u tim društvima. Dakle, učenjem po modelu može se u određenoj meri objasniti pojava vršnjačkog nasilja. Kao posledica ovakve vrste učenja, može doći do prihvatanja novih oblika agresivnog ponašanja, do dezinhibicije do tada inhibiranih, do obnavljanja napuštenih, kao i do usvajanja i primenjivanja različitih oblika agresivnog ponašanja na nove situacije u kojima agresivno ponašanje ranije nije bilo ispoljavano. Na pojavu školskog nasilja utiču sve promene koje se događaju u političkim, socijalnim, naučnim i obrazovnim strukturama u društvu i, u skladu sa tim, školsko nasilje je odraz celokupne situacije u jednom društvu (Gašić-Pavišić, 2004).

Zašto deca i adolescenti postaju agresivni, je pitanje kojim su se bavile mnogobrojne psihološke teorije i različiti teorijski modeli, obuhvatajući različite aspekte, kao i faktore nastanka i održavanja agresivnosti kod dece i adolescenata. Ni jedan od teorijskih modela ne daje potpunu sliku agresivnog ponašanja i, u skladu sa tim, predstavlja samo deo objašnjenja fenomena agresivnosti.

Ekološki pristup koji bi se mogao označiti kao širi teorijski pristup, nastao je na osnovu ideja Kurta Levina, a zasniva se na Bronfrenbrennerovoj teoriji ekoloških sistema (Bronfenbrenner, 2005). Prema ovom modelu, društveni kontekst treba posmatrati tako da ima više nivoa koji, kao slojevite ekološke strukture između kojih postoji složena interakcija i snažna međuzavisnost, utiču na razvoj individue. Bronfrenbrenner je smatrao da postoji pet ekoloških sistema unutar kojih se razvija svaka osoba, a to su: biosistem, mikrosistem, mezosistem, egosistem i makrosistem. Aktivnosti, uloge i relacije sa drugim ljudima unutar životnih konteksta određuju razvoj pojedinca na taj način što širi konteksti (npr. škola, država i sl.) uzrokuju promene u makrosistemu osobe, a promena makrosistema dovodi do promene ponašanja. Kada se kaže da je agresivnost (a u skladu sa tim školsko nasilje i vršnjačko nasilje) ekološki fenomen, to znači naglašavanje i isticanje složene interakcije intraindividualnih i interindividualnih varijabli (Popadić, 2009). U skladu sa ovim modelom, individualne karakteristike su pod uticajem različitih ekoloških konteksta, kao što su škola, porodica, vršnjačke grupe, šira zajednica. Dakle, u skladu sa ovim pristupom, naglašava se da nasilje u školi nije izolovan fenomen, da na njega utiče ono što se dešavalo i što se dešava u širem društvenom okruženju, te da se, usmeravanjem samo na pojedince ili školu, fenomen nasilja u školama ne može u potpunosti ni razumeti, a ni otkloniti.

U teorijskim razmatranjima, kao i u prethodnim istraživačkim nacrtima, može se uočiti nekoliko grupa faktora koje se smatraju rizičnim za nasilno ponašanje: po-

rodični i genetski faktori, poremećena socijalna kognicija, socio-ekonomski status porodice, interpersonalni uticaji, pripadnost grupama vršnjaka sa problematičnim ponašanjem, uticaj mas-medija i širi kulturološki faktori.

Kada govorimo o faktorima rizika specifičnih za pojavu nasilja kod dece, brojna istraživanja bavila su se uticajem vaspitanja i uslova odrastanja. Olveus (Olweus, 1998) je, na osnovu rezultata svojih istraživanja, došao do podataka da roditeljsko vaspitanje i uslovi u kojima dete raste utiču na pojavu nasilništva kod dece, kroz četiri faktora.

Prvi faktor se odnosi na roditeljsku toplinu. Deca roditelja koja su nisko na dimenziji topline roditeljskog stava, roditelja koji su emotivno neosetljivi na detetove potrebe i koji pružaju malo emotivne podrške, pažnje i zanimanja za dete češće su neposlušna, agresivna i pokazuju probleme u ponašanju. Kako Olveus navodi, nedostatak topline i pažnje, posebno u najmlađem uzrastu, povećava opasnost od kasnije nasilnosti dečaka i njegovog neprijateljstva prema drugima. Izuzetno je važan bazičan emocionalni odnos roditelja. Bazično negativan emocionalni pristup čija je karakteristika nedostatak topline i pažnje, nedvosmisleno povećava opasnost od kasnije dečje nasilnosti i neprijateljstva prema drugima. Boldri (Baldry, 2003) smatra da slaba briga za decu i neobraćanje pažnje na njihova osećanja mogu biti značajni faktori rizika za nastanak i ispoljavanje vršnjačkog nasilja. Odrastanje u ovakvoj porodičnoj sredini dovodi do toga da dete razvije nizak nivo empatije prema drugima.

Druga dimenzija roditeljskog stila je roditeljski nadzor, dakle stepen u kome je dete nadzirano, disciplinovano i usmeravano. Deca kod kojih roditelji ne uspostavljaju jasne granice u odnosu na nasilničko ponašanje prema vršnjacima i odraslima, odnosno deca čiji su roditelji permissivni prema iskazivanju agresije, povećaće detetovu agresiju, a time i povećati opasnost od kasnijeg nasilnog ponašanja. Naime, po Olveusu, ako manifestovana agresivna ponašanja nisu sankcionisana, dete u svom repertoaru ponašanja učvršćuje agresivne reakcije i to kroz neusvajanje mehanizama inhibicije agresivnosti. Ako su roditelji uopšteno popustljivi i tolerantni, ako ne postavljaju stroge granice u odnosu na nasilničko ponašanje, nivo detetove agresivnosti će se povećati.

Treći važan faktor koji povećava nivo detetovog nasilja je telesno kažnjavanje i nasilni emocionalni izlivi od strane roditelja. Rezultati istraživanja (Baldry, 2003) pokazuju da su deca koja se nasilno ponašaju prema vršnjacima u školi, kao i oni koji su žrtve, odrasla u porodicama u kojima roditelji imaju tendenciju da budu nasilni jedni prema drugima ili prema deci. U ovakvim porodicama, nasilno ponašanje dece i adolescenata se objašnjava kao naučeno ponašanje. U kohezivnim porodicama, manja je verovatnoća za razvoj antisocijalnog ponašanja kod dece. Osim zlostavljanja deteta, prisustvovanje nasilju u porodici je faktor rizika za ispoljavanje agresivnog ponašanja, a u skladu sa time i nasilja među vršnjacima kod dece. Ovakva stanovišta podupiru rezultati mnogobrojnih istraživanja. U istraživanju Canadian National Longitudinal Survey of Children and Youth (Baldry, 2003), rezultati ukazuju da deca koja prisustvuju nasilju u kući u većem broju zlostavljaju svoje vršnjake na direktan ili indirektan način.

Četvrti faktor rizika za ispoljavanje nasilja kod dece, a koji se odnosi na vaspitanje, po Olweusu je temperament deteta. Naime, istraživači (Vasta, Haith, & Miller, 1998) navode da "teže vaspitljiva" deca imaju više problema u ponašanju. Dobijeni rezultati govore o tome da se ne radi o direktnoj povezanosti temperamenta i antisocijalnog ponašanja, već o povezanosti, gde je medijatorska varijabla odnos roditelja prema detetu. U interakciji sa nedovoljno osetljivim, nedovoljno strpljivim, nedovoljno istrajnim i nedovoljno stabilnim roditeljima, postoji povećan rizik da ova "teže vaspitljiva" deca razviju nesigurnu privrženost i da roditelji reaguju agresivno na ponašanje deteta. Dakle, čak i kada govorimo o ulozi temperamenta, pre bi trebalo razmatrati interakciju temperamenta deteta i odnosa roditelja prema detetu, nego izolovani efekat temperamenta.

Društveno-ekonomski uslovi u porodici (obrazovni nivo roditelja, visina prihoda i standardi stanovanja), na osnovu rezultata istraživanja, nisu povezani sa nivoom vršnjačkog nasilja (Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986; Olweus, 1980). Nasilnih (i nenasilnih) učenika ima u svim društvenim slojevima, a isto važi i za učenike koji su žrtve (Olweus, 1978).

Povezanošću pola i agresivnosti (nasilja i vršnjačkog nasilja) bavila su se mnoga istraživanja. Pojedini istraživači izveštavaju o rezultatima koji ukazuju da su dečaci već od predškolskog perioda znatno skloniji agresivnosti i češće ispoljavaju manifestacije agresivnog ponašanja od devojčica (Keenan & Shaw, 1997), što dovodi do ozbiljnih manifestacija problema u ponašanju kod dece. Takođe, prevalenca poremećaja ponašanja i poremećaja sa prkošenjem i suprotstavljanjem je veća kod dečaka nego kod devojčica. Osim ovoga, rezultati istraživanja su takođe pokazali da su simptomi poremećaja ponašanja znatno teži kod dečaka nego kod devojčica, što se najčešće ogleda u nanošenju telesnih povreda drugoj deci (Lahey et al., 2000).

Jedan od pokušaja objašnjenja razlika u pojavnim oblicima i učestalosti agresivnosti u odnosu na pol, može se zasnivati na razlikama u reakcijama roditelja kada se problem ponašanja manifestuje kod dečaka, odnosno kod devojčica. Naime, postoje podaci koji ukazuju na činjenicu da roditelji na određene crte ličnosti i antisocijalne oblike ponašanja devojčica reaguju drugačije, nego kada se te iste oblike ponašanja ispolje dečaci (Keenan & Shaw, 1997). U skladu sa ovakvim rezultatima, moguće objašnjenje je da se problemi ponašanja se agresivnim manifestacijama razvijaju na sličan način i kod devojčica i kod dečaka, ali da različite reakcije roditelja utiču na rizik od razvoja agresivnosti i nasilja.

Istraživači koji su smatrali da treba razlikovati direktnu i indirektnu agresiju, došli su do rezultata da su na uzrastu 11-12 godina dečaci bili skloniji fizičkoj agresiji, a devojčice indirektnoj agresiji (Lagerspetz, Björkqvist, & Peltonen, 1988).

U ovom radu biće prikazani faktori iz domena vaspitanja i uslova odrastanja koji predstavljaju moguće faktore rizika za vršnjačko nasilje u osnovnoj školi. Identifikovanje ovih faktora rizika je veoma značajno, jer nam može pomoći da prepoznamo rizičnu decu i adolescente pre no što se problemi u ponašanju jave, te na taj način

nam omogućava da radimo na prevenciji sa agresivnom (nasilnom) decom i adolescentima, ali i sa njihovim porodicama.

Metod

Uzorak i postupak

Ukupan uzorak činilo je 504 ispitanika, učenika osnovnih škola od trećeg do osmog razreda, 246 dečaka i 258 devojčica, od kojih 287 pohađa školu u gradu, a 217 na selu.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od aprila do juna 2009, godine u Osnovnim školama "Jovan Jovanović Zmaj" u Hajdučici, "Jovan Sterija Popović" u Velikoj Gredi i "Olga Petrov Radišić" u Vršcu. Ispitivanje je sprovedeno grupno, na nivou pojedinačnih odeljenja za vreme nastave, u prisustvu učitelja (razrednih starešina) i stručnih saradnika (pedagoga ili psihologa) sve tri škole. Ispitanicima je dato uputstvo za popunjavanje upitnika, a po potrebi su davana i dodatna objašnjenja, nakon čega su upitnici podeljeni ispitanicima. Predviđeno vreme za popunjavanje upitnika trajalo je jedan školski čas (45 minuta). U upitniku za ispitivanje pojavnih oblika i učestalosti vršnjačkog nasilja na početku su data određenja nasilnog i nenasilnog ponašanja (*Šta jeste nasilno ponašanje i šta nije nasilno ponašanje*). Za svakog od učenika obuhvaćenog ispitivanjem, razredne starešine (učitelji) su popunjavali upitnik za učitelje (razredne starešine).

Instrumenti

Vaspitni stavovi roditelja ispitivani su pomoću *Upitnika vaspitnih stavova* (Kodžope-ljić, Štula i Genc, 2006). Tvrdnje se odnose na dve dimenzije odnosa roditelja prema svojoj deci, a u skladu je sa Šeferovim dvodimenzionalnim modelom vaspitanja. Prva dimenzija je afektivna dimenzija čiji su krajevi određeni kao *toplo* nasuprot *hladnom*, dok je druga dimenzija kontrolna dimenzija čiji su krajevi *popustljivo* nasuprot *ograničavajućem* vaspitanju. Upitnik se sastoji od četiri supskale (toplo vaspitanje, hladno vaspitanje, popustljivo vaspitanje i ograničavajuće vaspitanje). Ispitanici ocenjuju vaspitni stav oca i vaspitni stav majke na petostepenoj skali Likertovog tipa. Cronbach-ova alfa za subskale ima sledeće vrednosti: za toplo vaspitanje 0,81, za hladno vaspitanje 0,74, za ograničavajuće vaspitanje 0,71 i za popustljivo vaspitanje 0,67. U radu su rezultati dobijeni ovim upitnikom svedeni na dve zbirne dimenzije: toplo-hladno i ograničavajuće-popustljivo.

Za ispitivanje pojavnih oblika i učestalosti vršnjačkog nasilja u školama, korišćen je instrument koji je napravljen na bazi postojećih instrumenata namenjenih za merenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama (Popadić i Plut, 2007). Upitnik se odnosi na pojavne oblike i učestalost vršnjačkog nasilja i sastoji se od pitanja koja ukazuju da li je

učenik nasilan prema svojim vršnjacima ili je žrtva vršnjačkog nasilja. Nakon uputstva, ispitanicima je definisano vršnjačko nasilje kao svi oni slučajevi kada učenik učenika *namerno* izlaže ponašanju koje ima za cilj da ga *povređi, uplaši ili poniži*. Takođe, ispitanicima je zatim naglašeno da pod nasilnim ponašanjem ne podrazumevamo prijateljska zadirkivanja i prepirke, kao ni slučajno, nenamerno nanošenje štete. Za učenike nižih razreda, upitnik čini 29 stavki koji obuhvataju fizičko, psihološko-emocionalno i socijalno nasilje, iz pozicije nasilnika i iz pozicije žrtve. Za učenike viših razreda, ovaj upitnik se sastoji od 34 stavke koji obuhvataju fizičko, psihološko-emocionalno, socijalno i seksualno vršnjačko nasilje, iz pozicije nasilnika i pozicije žrtve. Za svaki od tih oblika nasilja, učenik odgovara koliko je puta tako nešto *doživeo* u školi u predhodna tri meseca, zaokruživanjem jednog od ponuđenih odgovora (nije se desilo ni jednom, desilo se jednom ili dvaput, dešavalo se više puta, događa se skoro svakodnevno).

Upitnik za učitelje (razredne starešine) u prvom delu sadrži pitanja koja se odnose na socio-demografske varijable (pol, razred, školski uspeh na polugodištu, broj dece u porodici i red rođenja deteta, stepen obrazovanja i zaposlenje oca i majke, stambeno pitanje, socio-ekonomski status i struktura porodice). U drugom delu ovog upinika se nalaze i pitanja koja se odnose na faktore rizika za nastanak i ispoljavanje vršnjačkog nasilja, a koji se odnose na prisutnost nasilnog ponašanja u porodici, zlostavljanje i zanemarivanje učenika od strane roditelja, ispoljavanje nasilnog ponašanja braće, sestara i roditelja učenika, kao i pitanja o postojanju alkoholizma ili istorije kriminalnog ponašanja u porodici.

Rezultati

U cilju utvrđivanja uticaja pojedinih faktora rizika za ispoljavanje vršnjačkog nasilja urađena je hijerarhijska regresiona analiza. Odgovori na stavke *Upitnika pojavnih oblika i učestalosti vršnjačkog nasilja* analizom glavnih komponenti su svedeni na dve latentne dimenzije: Direktno vršnjačko nasilje (vređanje i fizičko nasilje) i Indirektno vršnjačko nasilje (manipulativno i socijalno). Faktorski skorovi na ovim dimenzijama su korišćeni kao kriterijumske varijable u regresionoj analizi.

Prva hijerarhijska regresiona analiza odnosila se na utvrđivanje faktora rizika za ispoljavanje direktnog (manifestnog) vršnjačkog nasilja koje uključuje vređanje i fizičko vršnjačko nasilje. U model su uključena tri seta varijabli kako bi bilo provereno koje promene donosi svaki od tih setova kada se na osnovu njih predviđa vršnjačko nasilje. U prvom koraku u regresiju je uključena varijabla pola, drugi set varijabli činile su tri socio-demografske varijable (obrazovanje oca, obrazovanje majke i materijalno stanje porodice), a treći set varijabli činile su varijable vaspitnih stavova roditelja (otac toplo-hladno, otac ograničavajuće-popustljivo, majka toplo-hladno, majka ograničavajuće-popustljivo) i varijabla nasilje u porodici. Ostale varijable istraživanja imale su isuviše malu frekvenciju i stoga nisu mogle biti unete u analizu.

U Tabeli 1 predstavljena je sumacija rezultata sva tri modela u kojoj se vidi da je procenat objašnjene varijanse celokupnog modela 7%, pri čemu sam pol nosi 5,5% (dečaci imaju veći rizik ispoljavanja direktnog vršnjačkog nasilja u odnosu na devojčice).

Tabela 1.

Hijerarhijska regresiona analiza – model

Model	R	R ²	Stand. R ²	Std. Greška procene
1	,239	,057	,055	,978
2	,254	,065	,057	,977
3	,295	,087	,070	,970

1 prediktor: pol

2 prediktori: pol, obrazovanje majke, obrazovanje oca, materijalno stanje

3 prediktori : pol, obrazovanje majke, obrazovanje oca, materijalno stanje, vaspitni stavovi: otac ograničavajuće - popustljivo, otac toplo - hladno, majka toplo - hladno, majka ograničavajuće - popustljivo, nasilje u porodici

Rezultati sugerišu da su sva tri modela statistički značajna (Tabela 2), kao i da uvođenje svake sledeće grupe varijabli povećava procenat objašnjene varijanse: u drugom koraku (materijalno stanje, obrazovanje majke i obrazovanje oca) za 0,2%, a u trećem koraku (nasilje u porodici, vaspitni stav oca toplo-hladno i popustljivo-ograničavajuće i vaspitni stav majke toplo-hladno i popustljivo-ograničavajuće) za 2,7%.

Tabela 2.

Procena značajnosti modela

Model		Suma kvadrata	df	M ²	F	p
1	Regresija	28,346	1	28,346	29,633	,000(a)
	Rezidual	466,799	488	,957		
	Total	495,145	489			
2	Regresija	32,044	4	8,011	8,390	,000(b)
	Rezidual	463,101	485	,955		
	Total	495,145	489			
3	Regresija	43,186	9	4,798	5,096	,000(c)
	Rezidual	451,959	480	,942		
	Total	495,145	489			

U Tabeli 3 predstavljene su pojedinačne mere varijabli iz svakog modela, odnosno parcijalni doprinosi prediktora.

Tabela 3.
Parcijalni doprinosi prediktora

Model		Nestandardizovani		Standardizovani	t	p
		koeficijenti		koeficijenti		
		B	Stand. greška	Beta		
1	(Konstanta)	,732	,141		5,206	,000
	Pol	-,481	,088	-,239	-5,444	,000
2	(Konstanta)	,891	,221		4,028	,000
	Pol	-,478	,088	-,238	-5,410	,000
3	Obrazovanje oca	,096	,113	,054	,848	,397
	Obrazovanje majke	-,017	,104	-,010	-,159	,874
	Materijalno stanje	-,174	,092	-,097	-1,881	,061
	(Konstanta)	,668	,231		2,886	,004
	Pol	-,406	,091	-,202	-4,472	,000
	Obrazovanje oca	,134	,113	,075	1,185	,237
	Obrazovanje majke	,000	,104	,000	,004	,997
	Materijalno stanje	-,171	,092	-,095	-1,860	,064
	Vaspitni stav otac toplo-hladno	-,049	,059	-,049	-,833	,405
	Vaspitni stav otac ograničavajuće-popustljivo	,010	,064	,010	,153	,878
Vaspitni stav majka toplo-hladno	-,083	,060	-,083	-1,377	,169	
Vaspitni stav majka ograničavajuće-popustljivo	-,008	,064	-,008	-,130	,896	
Nasilje u porodici	-,082	,045	-,082	-1,813	,070	

U drugom koraku hijerarhijske analize, pored pola koji je i dalje visoko statistički značajan prediktor, rezultati (na granici statističke značajnosti) ukazuju na moguću ulogu lošijeg materijalnog stanja porodice kao prediktivnog faktora direktnog vršnjačkog nasilja. U trećem koraku, statistički marginalno značajnu predikciju ima i varijabla nasilja u porodici, dok se vaspitni stavovi oca i majke na dimenzijama toplo-hladno i ograničavajuće-popustljivo ne pokazuju kao statistički značajni prediktori direktnog vršnjačkog nasilja.

Obzirom da su rezultati pokazali da je pol ubedljivo najznačajniji prediktor direktnog vršnjačkog nasilja, postavlja se pitanje da li bi se isključivanjem pola iz prediktivnog modela pojavili još neki prediktivni činioci koji su prigušeni značajem pola (Tabela 4).

Tabela 4.

Koeficijenti varijabli iz modela kada se isključi varijabla pola

Model		Beta	t	p	Parcijalna korelacija	Statistika kolinearnosti
1	Obrazovanje oca	,000	-,007	,995	,000	,999
	Obrazovanje majke	-,018	-,416	,678	-,019	,999
	Materijalno stanje	-,075	-1,719	,086	-,078	,999
	Vaspitni stav otac toplo-hladno	-,110	-2,480	,013	-,112	,970
	Vaspitni stav otac ograničavajuće-popustljivo	,032	,727	,468	,033	,984
	Vaspitni stav majka toplo-hladno	-,124	-2,778	,006	-,125	,961
	Vaspitni stav majka ograničavajuće-popustljivo	,023	,515	,607	,023	,976
	Nasilje u porodici	-,095	-2,152	,032	-,097	,978

2	Vaspitni stav otac toplo-hladno	-,111	-2,488	,013	-,112	,959
	Vaspitni stav otac ograničavajuće-popustljivo	,031	,697	,486	,032	,971
	Vaspitni stav majka toplo-hladno	-,125	-2,750	,006	-,124	,928
	Vaspitni stav majka ograničavajuće-popustljivo	,022	,494	,622	,022	,967
	Nasilje u porodici	-,097	-2,169	,031	-,098	,958

Isključivanjem varijable pola, vaspitni stavovi oca i majke na dimenziji toplo-hladno i varijabla nasilje u porodici postaju statistički značajni prediktori direktnog vršnjačkog nasilja.

Sledeća hijerarhijska regresiona analiza odnosila se na utvrđivanje faktora predikcije za pojavu indirektnog (manipulativnog i socijalnog) vršnjačkog nasilja. Ukupan procenat objašnjene varijanse je nešto viši nego za direktno vršnjačko nasilje i iznosi 8,5% (Tabela 5).

Tabela 5.

Hijerarhijska regresiona analiza – model

Model	R	R²	Stand. R²	Std. Greška procene
1	,160	,026	,024	1.000
2	,218	,048	,040	0.992
3	,319	,102	,085	0.968

1 prediktor: pol

2 prediktori: pol, obrazovanje majke, obrazovanje oca, materijalno stanje

3 prediktori : pol, obrazovanje majke, obrazovanje oca, materijalno stanje, vaspitni stavovi: otac ograničavajuće - popustljivo, otac toplo - hladno, majka toplo - hladno, majka ograničavajuće - popustljivo, nasilje u porodici

Ostvarena značajnost modela pokazuje da su varijable obuhvaćene ovom analizom značajni prediktori indirektnog vršnjačkog nasilja.

Tabela 6.
Procena značajnosti modela

Model		Suma kvadrata	df	M ²	F	p
1	Regresija	12,848	1	12,848	12,845	,000(a)
	Rezidual	488,099	488	1,000		
	Total	500,947	489			
2	Regresija	23,864	4	5,966	6,065	,000(b)
	Rezidual	477,083	485	,984		
	Total	500,947	489			
3	Regresija	50,858	9	5,651	6,026	,000(c)
	Rezidual	450,089	480	,938		
	Total	500,947	489			

U Tabeli 7 predstavljene su pojedinačne mere varijabli iz svakog modela, odnosno parcijalni doprinosi prediktora.

Tabela 7.
Parcijalni doprinosi prediktora

Model		Nestandardizovani koeficijenti		Stand. koeficijenti	t	p
		B	Stand. greška	Beta		
1	(Constant)	,497	,144		3,456	,001
	Pol	-,324	,090	-,160		
2	(Constant)	1,048	,225		4,666	,000
	Pol	-,313	,090	-,155		
	Obrazovanje oca	-,005	,115	-,003		
	Obrazovanje majke	-,110	,105	-,067		
	Materijalno stanje	-,185	,094	-,103		
					-1,047	,295
					-1,975	,049

3	(Constant)	,709	,231		3,073	,002
	Pol	-,209	,091	-,103	-2,302	,022
	Obrazovanje oca	,040	,113	,022	,356	,722
	Obrazovanje majke	-,069	,103	-,042	-,665	,506
	Materijalno stanje	-,180	,092	-,100	-1,970	,049
	Vaspitni stav otac toplo- hladno	-,057	,058	-,057	-,984	,326
	Vaspitni stav otac ograničavajuće- popustljivo	,118	,064	,118	1,858	,064
	Vaspitni stav majka toplo- hladno	-,160	,060	-,159	-2,666	,008
	Vaspitni stav majka ograničavajuće- popustljivo	-,078	,064	-,077	-1,211	,226
	Nasilje u porodici	-,061	,045	-,061	-1,356	,176

Što se pojedinačnih varijabli tiče, u prvom koraku varijabla (muškog) pola predstavlja statistički značajan prediktor vršnjačkog nasilja.

U drugom koraku, pol i dalje predstavlja statistički značajan prediktor, a, od novouvedenih varijabli, materijalno stanje porodice ima statistički značajnu (na nivou 0, 049) predikciju i to u smeru da deca iz porodica sa nižim materijalnim statusom imaju veći rizik za ispoljavanje indirektnog vršnjačkog nasilja. U trećem koraku, pol i materijalno stanje i dalje predstavljaju statistički značajan prediktivni faktor, a od varijabli iz treće grupe modela, statistički značajni prediktor je toplo-hladni vaspitni stav majke, dok (za razliku od direktnog nasilja) toplo-hladni vaspitni stav oca ostaje na granici značajnosti. Ovi rezultati pokazuju da oni učenici čije majke imaju dominantano hladan vaspitni stav imaju veći rizik za ispoljavanje indirektnog vršnjačkog nasilja.

Diskusija

Na osnovu dobijenih rezultata, može se zaključiti da dečaci imaju veći rizik ispoljavanja i direktnog (vređanje i fizičko nasilje) i indirektnog (manipulativnog i socijalnog) vršnjačkog nasilja u odnosu na devojčice. Istraživači koji su smatrali da treba razlikovati direktnu i indirektnu agresiju, došli su do rezultata da su na uzrastu 11-12 godina dečaci bili skloniji fizičkoj agresiji, a devojčice indirektnoj agresiji (Lagerspetz et al., 1988). Međutim kako se broj istraživanja povećavao, polne razlike su se pokazivale kao relativno male i nedosledne, tako da u određenom broju istraživanja nisu pronađane polne razlike u socijalnoj agresiji, što je dovelo do stanovišta da devojčice nisu uvek socijalno agresivnije od dečaka, ali da devojčice uvek više ispoljavaju socijalnu nego fizičku agresiju, dok dečaci uvek više ispoljavaju fizičku nego socijalnu agresiju (Ma, Srewin, & Mah, 2001).

Rezultati dobijeni u ovom istraživanju pokazuju da je vršnjačko nasilje (posebno indirektno) povezano sa lošijim materijalnim stanjem porodice. U literaturi postoje protivrečni rezultati predhodnih istraživanja koja su se bavila materijalnim stanjem porodice kao faktorom rizika za pojavu agresivnog ponašanja kod dece (Loeber, Green, Keenan, & Lahey, 1995; Lahey, Loeber, Hart, Frick, Applegate, Zhang, Green, & Russo, 1995). Određeni broj autora smatra da povezanost materijalnog stanja porodice i pojave agresivnosti kod dece nije direktna. Oni smatraju da je moguće da loše materijalno stanje porodice ograničava roditelje u njihovim vaspitnim postupcima, što može dovesti do problematičnog i agresivnog ponašanja dece (Kilgore, Snyder, & Lentz, 2000).

Kako dalje analize rezultata pokazuju, značajnu predikciju direktnog nasilja (vređanje i fizičko nasilje) ima i nasilje u porodici. Ovaj rezultat je u skladu sa očekivanjima i u skladu sa rezultatima dobijenim u predhodnim istraživanjima (Baldry, 2003) koja su pokazala da su deca koja se nasilno ponašaju prema vršnjacima u školi odrasla u porodicama u kojima postoji tendencija nasilnog ponašanja roditelja međusobno, kao i nasilnog ponašanja roditelja prema deci. Odrastajući u ovakvim porodicama, nasilno ponašanje dece se objašnjava kao naučeno ponašanje.

Dobijeni rezultati takođe pokazuju da su vaspitni stavovi oca i majke na dimenziji toplo-hladno značajni prediktori vršnjačkog nasilja. Drugim rečima, učenici čiji roditelji ispoljavaju dominantno hladan vaspitni stav, češće ispoljavaju razne oblike vršnjačkog nasilja. Ove rezultate dobijene u našem istraživanju potkrepljuju stanovišta da, generalno, veći rizik da postanu nasilna imaju ona deca koje roditelji zanemaruju ili odbacuju, koja nemaju adekvatnu emocionalnu vezu sa roditeljima i čije su porodice emocionalno hladne (Ma et al., 2001) ili stanovišta da bazično negativan roditeljski pristup čija je karakteristika nedostatak topline i pažnje, može biti značajan faktor rizika za nastanak i ispoljavanje vršnjačkog nasilja (Baldry, 2003; Olweus, 1998). Pokazano je da majke koje ne prihvataju

detetovu potrebu za bliskošću, koje retko razgovaraju sa detetom i ne objašnjavaju mu svoje postupke stvaraju porodičnu atmosferu koja pogoduje razvoju i pojavi agresivnog ponašanja kod dece. Prema istraživanjima Ronera (Rohner, 2001), deca koja su odrasla u ovakvom porodičnom okruženju imaju sniženo osećanje samopoštovanja i adekvatnosti, imaju neprijateljski i negativan pogled na svet i teškoće u kontroli neprijateljstva i agresije. Pošto su odrasli u porodičnom okruženju koje pogoduje razvoju osećanja neadekvatnosti, oni će svoja loša osećanja ispoljavati kroz agresivno i neprijateljsko ponašanje.

Dobijeni rezultati mogu predstavljati značajnu osnovu za izradu preventivnih programa vršnjačkog nasilja u osnovnim školama sa ciljem uključivanja učenika, nastavnika i roditelja u stvaranje i negovanje klime prihvatanja, tolerancije i uvažavanja. Takođe, dobijeni rezultati ukazuju na značaj edukacije roditelja zarad podizanja njihovih kompetencija u primeni adekvatnih vaspitnih stavova.

Zaključci

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da su bitni prediktori vršnjačkog nasilja za direktno vršnjačko nasilje pol, nasilje u porodici i hladan vaspitni stav oca i majke, a za indirektno vršnjačko nasilje, pol, materijalno stanje porodice i hladan vaspitni stav majke.

Literatura

- Baldry, C. A. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse Neglect*, 27, 713-732.
- Bronfenbrenner, U. (2005). *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gašić-Pavišić, S. (2004). Mere i programi za prevenciju nasilja u školi, *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 36, 168-188.
- Keenan, K., & Shaw, D. (1997). Developmental and social influences in young girls' early problem behavior. *Psychological Bulletin*, 121, 95-113.
- Kilgore, K., Snyder, J., & Lentz, C. (2000): The contribution of parental discipline, parental monitoring, and school risk to early-onset conduct problems in African-American boys and girls. *Developmental Psychology*, 36, 835-845.

- Kodžopeljić, J., Štula, J., i Genc, L. (2006). Konstrukcija skale za merenje vaspitnih stavova. U Kamenov, E. (Ur), *Evropske dimenzije reforme sistema obrazovanja i vaspitanja* (str. 467-474). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Lagerspetz, K., Björkqvist, K., & Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11 to 12-year-old-children. *Aggressive Behavior*, 14, 403-414.
- Lahey, B. B., Loeber, R., Hart, E. L., Frick, P. J., Applegate, B., Zhang, Q., Green, S. M., & Russo, M. F. (1995). Four-year longitudinal study of conduct disorder in boys: Patterns and predictors of persistence. *Journal of Abnormal Psychology*, 104, 83-93.
- Lahey, B. B., Schwab-Stone, M., Goodman, S. H., Waldman, I. D., Canino, G., Rathouz, P. J., Miller, T. L., Dennis, K. D., Bird, H., & Jensen, P. S. (2000). Age and gender differences in oppositional behavior and conduct problems: A cross-sectional household study of middle childhood and adolescence. *Journal of Abnormal Psychology*, 109, 488-503.
- Loeber, R., Green, S. M., Keenan, K., & Lahey, B. B. (1995). Which boys will fare worse? Early predictors of the onset of Conduct Disorder in a six-year longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 499-509.
- Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1986). Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency. In N. Morris & M. Tonry (Eds.), *Crime and Justice: An annual review of research* (pp. 29-149). Chicago: University of Chicago Press.
- Ma, X., Srewin, L. L., & Mah, D. L. (2001). Bullying in school: Nature, effects, and remedies. *Research Papers in Education*, 16, 247-270.
- Olweus, D. (1978). *Agresion in the schools: bullies and whipping boys*. Washington, D.C.: Hemisphere.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi. Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF.
- Rohner, R. P. (2001). Introduction to parental acceptance-rejection theory. Dostupno na <http://www.vn.uconn.edu/~rohner>.
- Smith, P. K., & Brain, P. (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26, 1-9.
- Vasta, R., Haith, M. H., & Miller, S. A. (1998). *Dečja psihologija*. Naklada Slap: Jastrebarsko.

Tanja Nedimović & Mikloš Biro

Faculty of Philosophy,
Department of
Psychology, Novi Sad

RISK FACTORS FOR BULLYING

Abstract

Peer violence is a current issue in schools in Serbia. The research aim is to establish the predictors – i.e. the risk factors from the domain of upbringing and growing up setting conditions, as well as the extent they contribute to the appearance and manifestation of peer violence in primary schools. The total sample consisted of 504 subjects, primary school pupils attending 3rd to 8th grade. The following instruments were used: Upbringing, i.e. educational standpoints questionnaire, The questionnaire measuring the manifestation forms and frequency of peer violence and The questionnaire for teachers (class teachers). Out of the variables included in the research, gender (male), violent behaviour in family and dominantly cold upbringing attitude of the child's father and mother were identified as significant predictors of the manifestation of direct peer violence (verbal and physical), while gender (male), poor economic family conditions and a cold upbringing attitude of the child's mother were identified as important predictors of the manifestation of indirect peer violence (manipulative and social). The obtained findings can be significant guidelines for the design of prevention programs in schools in Serbia aiming at the involvement of all interest groups (pupils, teachers, parents), as well as the promotion of upbringing, i.e. educational competences of parents.

Key words: risk factors, upbringing attitudes, direct peer violence, indirect peer violence, primary schools.